

(Рис. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840

«Այս դրութեան գործնական ա
գիւնքներն ի դերեւ հաներ են
յոյսեր: Մէկ տեսութեամբ, կառ
վարութեան, կողմէ կրթութեան աը
ուած մզովն յօրժ յաջող արդէն

նութպանի մը տղային՝ գլորոցէ վերա-
դառնալով՝ ընտանեկան անհաճոյ պա-
րագայիներով շրջապատուած կը գրու-
նուի։ Ո՛չ միայն իւր ընտանեկան
կեանք անբաւական է նպաստելու

Այսպիսի յետադիմական գալլ մը չէր աւելանալ ո՛ր ձևէ Եւրոպեան հասարակութեան մէջ, ընթէ, բարձրագոյն կըրթութեան համար հանրային դպրոցներու հաստատման վրայ, ժողովրդային դասերի շատ մը աշակերտեալս չլինէին, ուսու հասակաբարձիւնն, իւր զբաղման անճշտութեան մէջ, կրէր արեւել շատ քարոզացի պատճառներնալ զդժեկու բարձրագոյն վարժարանց համար եղած անպէտ մարտիք, իսկ այժմ, ընդհակառակն, ուսու հասակաբարձիւնը կը քանդաւորէ թէ բարձրագոյն կըրթութեան համար իւր կարգապահ հրաւերի մեծաւ յօժարութեամբ պատասխանած է ժողովուրդը. թէ ժողովրդային ամենախառնարջ դասերն անցաւ փութեցած են գունդադուռը աշակերտներէն որոնք գիտելաւորներն, և ո՛ր թէ ամենաբարձր գոտեան են իմաստ բարձրագոյն կըրթութեան Արքայտիկ ուսու (կամ ուսուսցսպատմ) պատասխը քարտի են իմացալան մշակութեան, և հասուն

արտիժինն յանցացապետը կը գտնէ այդ կրթական եռանդը, Կառավարութիւնը կը վախճան թէ՛ դպրութիւնը և զիտութիւնը կընան արտադրելը դժգոհէ՛նք ընդդէմ արդէն ճատատեալ կարգադր. Ռուս վարդէր կը սիրեն ինքնը ապօրէնայ կարգապահութիւն, որ, այնչափ անպատեհութիւն թուի ինքեւրացույ մը: Ինչու եւս քանազոր լինելուս վարդէնէն Ռուսոյոյ արդէն կարգապահութիւնը պայտաւանելը՝ հոգաւորային մը, ինչու պարզամտի չընթարկուան, ինքն ճատաւանութիւն կենար թէ կրթական նոր կանոնով պիտի ճանեն ինքնը նպատակներ: Բայց Կառավարութիւն մը որ կը ճանայ ջնջել դպրախնայք մէջ արտիժինն ու յաւաքիւնութիւնը՝ տարւել ստրկութեան մէջ պահելով ժողովուրդը մը, ամենախայրաք Անիշանաւանութեան ճարպի կը դարձնէ նոյն ժողովուրդը: Որչափ ալ անհկացնէ բարձրագոյն վարժարանաց և ճամայարանաց մուտքը, չի կրնար չարձանել նեղելը որ արդէն կարգադրուած կանոնաց բարգաւաթը, ընտարաններ և ճատաւանութիւնը ճատաւան ընաւ մուտ գտնել ալը: Կատարութեան մէջ, Ռուս Կառավարութեան ամենէն ահաբեկը հետեւեալ կը ընդգրկէ և այսու հետեւ ալ կրնան կրթական նոր կանոնին խտուրթինէն դերձ մնալ՝ ինքնը բացառելի կարողութեան և ընդունակութեան շնորհիւ: Ի Ռուսիայ, ուսեալ դասուց մէջ դիտուած դժգոհութիւնն աւելի վառագոյն որ կը դառնայ, երբ թղթայինութիւնը գտնէ գործելու բոլորովին աղէտ մնացած ժողովուրդ մը վրայ, իրժեպակ նախարարը նաեւ այնչափ կը խառնէ իր թէ՛ դորձաւոր դատուց տուներուն մէջ տղարք վաճառորայէն երկնակայ եւ ինքն ինքնը դժգոհութեան սերմով վարաւ կուելու, բարոյական ճակողութեան բացառականութեան պատճառաւ, և ինքնը ինքնակայ յաւաքիւնութիւններն ի ինչու երկրին գործածելու, Բայց ամեն որ գտնէ թէ Չարին նախարարներուն ճատաւան աւելի վառացած դասաւանները դատորարակած են գիմնադրներու և ճատաւարաններու մէջ, և քաղաքական կատարութիւնէ վարաւ կուած են արեւուսականներու և զինուորական ու քաղաքային պայտանտարներու բարեկեցիկ ընակարաններուն մէջ, իշխանութիւնն եւ կարծեաց աղաւտութիւնն ճաշտուցելու ճամբար Ռուսոյոյ ամենէն յուսալից ճաշտուցանքն էր ամեն դատու աշակերտաց աղաւտ և անխտիր ընդունելութիւնը բարձրագոյն վարժարաններուն: Այդ դրուժեան շնորհիւ յոյս մտացած էր թէ՛, ժամանակին ընթացովը, ուսու աղգն անխափ պիտի կրկնուէր, անչափ ուշիմ ժողովուրդ մը պիտի դառնար, որ ո՛չ եւս ճարպի պիտի լինէր Ոնչանայներու երեւեանակող արեւելեան, և ինքզինք առաջնորդելու անչափ պիտի վարժուէր, որ Ռուսոյոյ վարիչք ինքնաժօժար պիտի ճարտրէին ժողովուրդն ինքնաճաւարութիւն, իսկ իրժեպական դրուժեան ապօրէն փոխորդման ամենէն գեշ կողմն այն է որ երկրից

Այդպիսի պատերազմական պատ-
ճախակամությունները մեր անխռովելի
մարզիցման մի որ թան գլխավորը իշ-
խան առաւել գիտակ է Առանց պատ-
ճախի չէ որ դերման նախարարացու-
նանք որ քննէ դերմանակն Կայա-
րութիւնն ամբաղադրու Տաքիւնի վրայ,
Գերման Կայսրութիւնը, զկուրդակն
աշխարհակալութիւնը Հաստատուած,
այդպէս իշ կնար ամբաղադրի բաց
թիւն ապագովելի մշտական տնարու-
թիւնն այն Տերութեանը, որոց Համար
մեծապէս քնատարաւ Գերմանիայ ա-
ռախարհութիւնն, Իսկ վերջին դէպ-
քերն ապագովել թէ այդ Տերութիւնը

Երբեք Պիժիկա այժման նման ապակով կապով չի քն վարչած։ Բայց բարդաճառուն ունի իր խուրի, եւ երկարատեւ խաղաղութիւնն իր փոսնայինը։ Ազգաց կեանքը միշտ տատնւոյ պարզաբ մէջ։ Եւ փոսնայինը որը ժիւ. դարուն մէջ կը սպառնային եւր երկրի՝ բոլորական չեն հետապնդած դեռ. եւ նոր ժամանակաց քաղաքական շփութութիւնը աւելի աճարկու հետեանները կ'արտայային։ Պաշտպանութիւնը առաւել արեւելի դարձած են, Եւ անոնք որ անպատրաստ կը

ԲԱՂԴԻՆ ՊՈՂՈՏԱՅԻՆ

—Այլ ոտքս խախտած է, ըստա . ան
հետքի մնացած . . . կոհն

օգնեցիք ինձ . . .
 Ինչզինքը բռնելու համար՝ թեւն աւ
 ցուց երկտասարդ ին լվէն, որ իւր գրկի
 վրայ մեղմիւ տարաւ զնա մինչեւ առեւակ

նամո՞ւ, պաղատանաց զիրքի մէջ, եւ ա-
չերուն մէջ ի՞նչ յանդիմանութիւն մը կա-
աւ Թէոէչ :

Մանկանոց ամիկն կը ձեռքը կա-

Հմուտարվ, — պահելով միայն իւր խոսիւ-
թիւնն երբ իւր սրտին վրայ զգացած էր
մանկամարդ սպէկան ոտքաւան եւ Թէպէզի
խոսքի երկար նայուածքն ուր իւր հոգին

Անոնցմէ Հրաժեշտ առած ատեն յարեց.
— Կոմսուհին չառ երջանիլի պիտի լինի
դձեռ տեսներով : Խոստացէք ինձ զդեակ
դալ :

Ստամբոլն մեծարանաց քանի մը բառեր
մըմէնէ, իւր կորովի մատանց մէջ յակա-
մայս սեղմելէ յետոյ մանկամարդ աղջկան

(T 100 000 000 000 000)

Հայտնաբերված և առաջին լուսավոր լինելը, նախատեսվելով թաղ. խորհրդացի ուսման հանձնիքի դեմոստրացիաներն և պատու- ու խրատացիաներն, պետք է միանշանակ ընդ միջոցով բերանակցվեն, առաջարկվելով Արգել. ժողովին բուհաբանական և արհեստագործական դպրոցներում, որ ամեն թաղ. խորհրդացի համար պարտադրյալ ընդ ապագային կառուցված պատշաճագործություններն, Այս օրենքը անհրաժեշտագործող կը լինի Արգել. որպիսի ապագային պետք է համարվեն ամեն անհիշելի որ արդարև փերաբար օրենքի մի գործադրությունն իրապես իրականացվելու և ամեն օր, ամեն վարկանքի ի վրայից ձգվեն ապագային կառուցվածներն, վարժարաններն և սրբավայրերն:

Երբ հաստատուի ամեն օրենք, զոր կը կրկնվի կրկն փերաբար, ամեն հետևող մեր ապագային հաստատությունաց բաղձը կապահովվի մշտնջենապես պետք է լինել ունենալ գործադրություններն նոցա մոխրներին վերայ նստելու և որբայ, ինչպես մեր հայրենի ժամանակաշրջանի և որբացած են և Պոլսոյ գերբնթե ամեն եկեղեցեաց բացավառ աւեր- թանցներուն զինավա, և ինչպես ներքին սերունդն որբացած է Մամաթիոյ և Կեստիկ-Բաշայի բացակեց եկեղեցեաց, Ինչպիսի նախկին վարժարաններն և կարուստոց, որպես և Գառնի Գիւղի աղբային կառուցած գերբուհներուն հանգ- րանք, և այսօր արդարացի ցաւով կը դա- րայ Ս. Կարապետի և ճնարաններն սրբ- տաճարներն տեսարանին աւելի:

Այլ երեմիական ուղերթ օգուտ չունի այլ եւս, լայր տնայարմաց գործ է խնայել նա՛ է որ լայու պատճառը կը բաւենայ:

Կ. Պոլսոյ արած է և պետք արի չլրաբերաբար, հետեւապես և ոչ մին մեր յաջադարձի սեփականութեանց պետք է ճշգրտել ամեն միջոցով պետք է զիջելու և ուրեմն փութայ ապագային գերբուհներ, որպես կը երբ գալի և նոցա ժամանակին որ ճշգրտ փորձուին, կար- թանք իբրեւ նոր փերանի վերակենցաղ- լի իրենց աճելուն, առաւել գերեցելի, առաւել շնոր և առաւել արդիւնաւոր:

Սոյն առաւարկութեան վերայ կը հրաւիրվի զուշադրութիւն Ամենապա- տիւ Ս. Պատրիարք Հօր և Ազգ. պատ- կաւարի վարչութեան, ամեն ունեւոր որ կը փութան տնօրինել զարժանն ի վր- իսկին աղբային հաստատութեանց, զորս Ազգ. իշխոյրս և իրաւաւոր յանձ- նած է չլրաՀայտնաց հոգաւորութեան և խնայող նոցա:

Ազգաներն եւս ունին իրենց օգու- տըն, եթէ գիտցուի լակ և բնաւեղ նոցա տուած տիւրը, այլ չաճաւեւ դասն, և յօգուտ ի կեր արկանել զայն:

Թալով իսկ է աճա աղբի մը իմաստ տուել իսկ:

ՊԵՏԻՆԻԱ ԱՐԵՎԵԼԻԿԱՅԻՆ

Դեկտեմբ. 1887

ԹԻՖԼԻՍԻ ԿԱՅԵՐԸ

Դեկտեմբ. 1887

Օտար հայերն հետ չալ կանգնել այ ունի Թիֆլիս, որը բնիկ են. միջոց. ձուր. իսկ- ձար իր ծախսն ստուգել, ու սրտոս, կրտս- րին ու կուտան մարդեր են, ու չաւառ են երթում ալ Պոլսի Բալան-Քալանքուրտի կը նո- մանին. Երեւոյնքու մէջ կը մտնեն զաւ- տան ամուգ, ու դիմել տիկեր կը ցաւեց- ցնեն, ու լակու թան է այն տանն ա- նանց զայն ու թիմուրն, անոնց խաղ ու տարը:

Թիֆլիսի այս կրտսերն ու հայ խու- փանք Հ. շատուրի վարչութիւն կը հաշիւեն, պարտքի բանկին, չեքեզի վերադառնալ, ուս- տի գիտելով. վերին կարգի մարդ ու ամեն կին եւրոպական տարակը կը գործածէ, մի- ջին դասն ստորին ու վերին կարգերու խա- որը ձեւն, ու երկու թեզաներին ունի, որը Բուհարան հայերը կը յիշեցնեն ինձի. կիններն ալ թաղի կը գնեն իրենց գաւառը, որ Արշակունյի ու Հնդկաստանի իրենց թաղ, — լուսնի է ճիշդ: Այս Թաղերու վրայ ճեւ- ման ու սեւ չարանքը կը փութն Թիֆլիսի հայաբնակներն, ու անոնց տակին սեւ աչքերը կը ստանան մարդ, զոր սրբաբերով ստեղծներ է Աստուծո:

Թիֆլիսի շատ ու հայերը փախան ու- նին իրենց գաւառը, կուրծքի վրայ գտնի փութաներ, մէջեն արժաթի ու ոսկի փառն ու չորդուտն նրաններ. գտնողը կարուն տուերը կը ճաշեն իրենց ճովէն ու փայտն ուսանիլը ունին. կառավարական հայերն են ամուգ. Թիֆլիսի քաղաքագործը հայ է արդէն. քաղաքային վարչութեան 72 անդամներու 62-ը հայ են, 3 գորակար, 30 ապալ ու շատ մը զինուորներն ունին Թիֆ- լիսի հայերն, որը իրենց ստեղծը կուրի- քաց ու ծխան փութան ունին, ու ետին Մատաթեան, Արշակունյ, Տէր. Դուխան- ան, Կապալան:

Թիֆլիսի մէջ 450,000 կը հայուն հայե- րուն, ըսել է քաղաքի աղբարակութեան կէտը կը կարգեն, ու այն առաւելութիւնով, որ բողոքական ու պաշտական տեսակն ծերայ ու ճեղքել ալ չունեն զբեթէ իրենց մէջ. 25 եկեղեցի ունին հոս հայերն, որոց մէկը վանք, մայր- եկեղեցին է, ուր Առաջնոր- փանք և Կոնստանդուպոլսի — Կանքի քահանայ մէջը Տէր. Դուխանանի մահաբանքն որ կը շրջապակն երկաթի ցանկ մը, մահաբանի

պատուանդանի բովերձը չորս քարանկիւ- ներ, որը չորս — չորս ուսման ունին իրենց վրայ, չորս թղթածներն ալ մահաբանի բողոքներն որը անոր անակները կը գրկեն ու մի-մի ուրբաններն ունին իրենց գլխի վե- րայ ու վերին կուրի կը յիշեցնեն. մահա- րան հարաւարակով երեսի վրայ ուստերն ու հայերն արձանագործութիւն մը:

ՏՖԻՆԱ ԶԱՐԴԱՐԸ
Իր արժանաւոր գաւառին
Գինեւրալ — Լէյտենանտ
Արշակ Յարութեան
Տէր. ԴԱՌԱՅԱՆՈՒՆՔԻՆ:

Այս գրութեան վրայ Զարգաթի կի- ւտներին կը տեսնէ մարդ, սկստը կանգնալ, իրենցն ուրուտ, աչքերն աւելցնելով, ու այն ճաղարանը ու կոբենքը, կարծես. կը դառն. ուր կ'որոտան իր գինեւր փառը ու չալիւնը. Ուրեքու տակ գինեւրու մայրա- մը կայ, միւրի վրայ խաղ մը, վերը արծիւ մը, անոր գլխի թեւն ետին խաղ մը. Ժաղ- կատարի մը բանքը է այս արժիւն իր կը- տուցի, ու թեւերը բացած ուստի մը վրայ ինտուր է, ու արեւմուտը կը նայի:

Տէր. Դուխանանի զինաց Կապալեֆի գերեզմանն, ալ կողմն Այլապոլսեան, զիւ- ղ մը անցին Յովսէփ Էֆենդեանց, որ 40, 000 լարի նստիւր է Ներսիսեան գաղութն, ձախ կողմը՝ Եֆենդեանցի գաղութն, որ վերի երեսի վրայ մեծ խաղ մը ունի, ու արեւելակողմի երեսի վրայ հայերն ու ուս- տերն են արձանագործութիւն մը:

Գինեւրալ Մայրոյ
Բէհարա Մայրոյութեան
ԵՆԼԿՈՎՆԻԿԱՆՔԻՆ
Նուրի — 1857
Հասան-Կալայ — 1882:

Թիֆլիսի հայերը ունին երկաթուղի մը, որ Առաջնորդն է, Գեր. Արիստակէս Ս. Արշակունյ, վարչապետ մը, որ Էֆենդեանի կողմէն հոս կը նստի ու Մայր-Արիստի կայ- քերուն կը հսկէ, ու 70 քանաչա, որը ժողովրդի մանկերուցին վրայ կը գտնուին ու անաղարկելի են: Միւրիւրական բանը այն նոր կարգադրութիւնն է, որի համե- մատ այն անցը կրնայ քանաչալ ըլլալ, որ 7 դասարան ունեցող վարժարանը մը չլրա- քուտարեն ու փայտեղի ստանքի է. Ռուսոյի հայերը չեն ներքին իրենց անկաւա, որ Պոլսեանի պէս տէրութեան վրեժու- ներ ունենան, որոց բերնի աղբը ու մաղ- թանքը կաշառք ու ցած սիւնուութիւն կը հանին:

Թիֆլիսի հայերը բարոյական կողմերու մասին բան մը չեն կրնար գրել եւ, նոյն- պէս անոնց կեանքի շատ մը գծերու հա- մար, Կարգադր. իմ Թիֆլիս անցնելու համ- արի օրերը չեն ներքին ինձի, որ որդ գա- րաբար մը կարգիլի եւ այս մասին անոնց վերաբերութիւնով, Բայց պէտք է ըսեմ, որ քաղաքագործական արարանն ու ինչպիսի սեփ- անքի բնկերութիւնն է ներ ունին անոնք:

Թիֆլիսի հայերը ունին 3 արարան սեփ- ծախան վարժարաններ, որը շատի գա- ւարան ունին, 1 (00) ուսանող ու 22 ուսանող: 7 իգական սեփ- ծախան վարժարաններ, որը շատի գաւարան ունին, 1000 ուսանող- զուհի ու 18 վարժուհի: Այս հայերն գուր- են Յովսէփեան ու Պայկանեան օրիորդա- կան վարժարանները, որը շատի գաւա- րան ունին. 250-300 տղան ուսանող: Եւ 12-15 տղան վարժուհի, նոյնպէս Ներ- սիսեան գաղութնը, զոր 1819 ին հիննց ու 1825 ին վերջացը Ներսէսն, — որ 7 դասարան ունի, 330 ուսանող ու 50 ու- սանող: Բոլոր այս վարժարանները հոգա- րանքներով ունին ու կառուածական հաստատութիւնը կը կառավարուին:

Միւրիւրական բոլոր այս գաղութները, Ս. Գայիսեանեան ու Յովսէփեան վարժարան- ներն ալ, 3 դասարան ունին իրենց, բայց առաջինն նոր կարգադրութիւնը 2 դասա- րանին լինելուցն է թուր այս գաղութն- րու շրջանները, սակայն տիւր է ըսել, որ դասարաններու ծրագիրն ալ մեծացներ է կրթութեան այս նոր կարգադրութիւնը Ներ- սիսեան-գաղութնի շրջանը, նոյնպէս թե- մանան ուրիշ գաղութներուն ու Մայր-Արի- ստի ճեւարանին, բայց բոլոր հայ վարժա- րաններու մէջն ալ կառավարութեան ան- պայման հարկութեան երկարութիւն է թուս- անքի, պատմութեան ու աշխարհագրու- թեան ուսուցումը:

Թիֆլիսի, այդպէս ըսեմ, Ռուսոյի հայե- րան վարժարանները բարեկարգ են, ու ի- րենց այս սեփականներու մէջն ալ այն սփո- րակի բանը ունին, որ իսկապէս կրթական յարկին են անոնք, որոյմէնք մանկալար- փութեան վրայ կը հիմնուին անոնց մէջ ամեն տեսակի շանք ու ուսուցութիւն: 1832 ի մանկալարական ժողովն, մէջ փայտել կերպով մը ցցուցին Ռուսոյի հայերը, որ շատ բան գիտեն ու կարգին կրթական գործի մէջ, ու այսօր ալ Ա. յայտնի ու շատ մը երկրորդական ու երրորդական մանկա- վարժարան ունին:

Երբ կողմն մը ստորին ու միջին կրթու- թիւններով կ'որոգին այս վարժարաններն Ռուսոյի հայերը, միւս կողմն ալ Ռուսիան ու Եւրոպան բարձր գիտութիւններ կը տա- րանեն անոնց մէջ: 200 համալսարանական- ներ ունի այսօր Թիֆլիսը:

Թիֆլիսի հայերը ունին 3 գրականութ., 4 տպարան, որը կը ծանցեն ու ընդիր գոր- ձակութիւն կը լեցնեն մտային հրապարակը, ևս մը է յիշել հոս «Հայոց գրքերի հրա- տարանութեան ընկերութիւն», որ մեծ ծայրերու մէջ գրքեր է տեղադրել- իր արանցը ու թատուրել, իր ամեն լայն ու ծայրը: Ուսման մարդ կը ծանցէ մեր մէջ Մալու, բայց մեր ծանցելու ու գնահատելու աւանանքն վեր արժանիներն ունի այս

Թիֆլիս, գոնէ եւս այնպէս կը հաստատ- ու տեսնէ է, որ յիշեմ եւս հոս այն մեծ ու արականութիւններն ալ, գործը ըստ Պ. Գրիգոր Արքեպիսկոպիթի թիւերն է. Մալու. Բն- փութութեան ու սովի գործը կը մէջ Մալու. աշխատանքներն են Պ. Գ. Մարգարեան, Տէր. Մարգարեան, Լէօ, Դարգանեան, Միս- ական, Մարգարեան, Տէր. Միսական, Սե- րապետեան, Երազմեան եւս, Անշահար Թիֆլիսի շարժանքներն է, ու իր լու- կոմերով Փաշա իւր յիշեցնէ մարդու. երբ Անշահար կը կարգայ մէկը, կը զգայ, որ գրգռներ ու իմաստները գործ չունին անոր մէջ, աւելը թախուք գործութիւն- ներն ալ լայն ու արեւ. Պ. Գ. Բաքիթի Բարսեղ արքան են Անշահարի աշխատ- կիւններն, Պ Արշալոյ Յովսէփեանեան խո- րագիրը, որ Թիֆլիսի հայերն ունի փայտել ճարտէն, ու հարստներն հայ գործերն ալ գերաններէն թարգմանելու կուտայ ու եւրո- պական հրապարակի վրայ կը դնէ մեր գե- րականութիւնը: Եւ Գ. Գ. Անշահար Թի- ֆլիսի ալ ունին Թիֆլիսի հայերն, նոյնպէս իրենցն Թիֆլիսի մը, զոր Պ. Մալուսե- անեան կը հրատարակէ, ու բոլոր այս գե- րական շարժանքներն իր քաղի կուտայ Հրատարակական Ընկերութիւնն ու ալ, որ սիրու ու մարդ կրնայ ներկայացու- թիւն զիւր գործ չը տեսնող մտային աշխարհի մէջ:

Հայոց գրականութեան ու մտային աշ- խարհի մէջ իր մեծ տեղն ունի Թիֆլիսն, ու շատեր «Հայոց — Ամէն»-ը ու կը կոչեն զայն:

Այն հին օրերէն վեր երբ նիստ ու կայ ունեցող են հայերը Թիֆլիսի մէջ, իրաւ է, որ քաղքի բախտն ու ամեն անդադրած- րու հետ ալ կայ ու իմաստներն ու- նեցող են, Պատմական կեանքի նախնի մը չեմ ընեն եւս այստեղ, բայց գոնէ ըսեմ, որ երբ հին ատեն հոսն ու գերի կը կար Թիֆլիսի հայը, երբ թեւաւորներու մէջ ունեւոր ու հարուստ եղի է:

Մի կողմ թողով այն շատ մը լու- հանգաւորներն ու պարագաները, զոր Թիֆլիսի հայերը գործառնութեան ու ա- շխարհեան օգնին կարելի է համարել, պէտք է յիշատել, որ կործանողներ է հին Թիֆ- լիսի քաղաքական կերպերութիւնը, ու օրհնութեան ամեն տեղ կը խաղան հին կա- կաթնաղի գծերը, ու այն չաճը, զոր մնա- րար Թիֆլիսը կը կրնայ աւել, բոլոր քաղաք- ները կը կրնայ այսօր անկասկածաբար, և անպի- ցի Թիֆլիսի աւանդուող ժողովուրդը հայերն են նորէն, բոլոր արեւմտեան իրենց ձեւ- քնն են, մեծ ու փոքր ամեն առաւելութիւնը ձեւքն է, գործարաններն ունին, սեփա- ւորական տներն ունին, գրականութիւնն ունին, միլիոններ ունին, ու իրաւ է, որ high են Թիֆլիսի մէջ հայերն:

Գ. Մ. ՏՈՒՍՈՒՆԵԱՆ

ՄԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆ

«ԿՈՎԱՍՏԱՆԱ ՊԱՏԵՆԱԶՄ՝ Վ. ՊՈՏՏՈՒՆ

Երբ ստուգող հատորների բաժա- նած այս աշխատութեան մասին Մալու (Թիւ 74) մը կարճ տեղեկութիւն տա- րով, գովաւանքով մասնացող էր արեւ- երբ յօդուածների վրայ, որոնք դե- տեղուած են երրորդ հատորի վերջում:

Բայց հեղինակի տեղեկութիւն- ները Հայերեն Հայաստանի մասին չեն սահմանափակված արդ երբ յօ- դուածների լրջմանակով Արքեպի պատ- ժութիւնը կողմանք է նուրիված, հե- տադարձ և նուրիված է այդ երկրում ապրող աղբարակութիւններին, որոնք կը և է պատմական գեր են կատարել անցալ գաղութ վերելում և ներքին սկզբներում, իսկ յայտնի է որ հայե- լը, աւելի շատ ըսն մի ուրիշ աղբ- քործել են այդ ժամանակներում, ուս- տի և աւելի մեծ տեղ ունեն ընտան Պ. Պոտոսո նկարագրութիւններում, իւրաքանչիւր մէկը, որին հետաքրք- րում է մեր երկրի մտքի անցալը, մեր պայքերի կեանքը, կը գտնէ այստեղ բազմաթիւ մանրագրութեան փաստեր, յիշատակաւորներ:

Պ. Պոտոսո իր համար նպատակ է ընտրել զբի անցալացնել այն ամենայն եղելութիւնները, ամենայն աւանդու- թիւններն ու բերանացի դրոյնները, որոնք վերաբերում են կովկասի ուս- սաց ձեւեր անցնելու ժամանակամիջո- ցին, եւ այդ գործին ձեւաւորակն է եղել, ինչպէս երեւում է, նախապէս ուսումնասիրելով գրականութիւնը, նա- կարգին զեն զանով անձնական հայե- ցողութիւնը և զբա միտարեն յանձն աւանելու փաստերը փաստերով վերա- կընելով, գտնել պարտաւորութիւնը: Նա անկողնապաճ պատմիչ է եղե- ում Աղգերի, ժողովուրդների իրա- ւանքները յարգում է, առաւարտու- թեամբ սեփականութիւնը որոշում է, ինչ տեսակի որ լինի, և տեղերին է յանձնում: Ունի շատ անգամ է գնում աւանդաբանութիւններին, բայց ըս- տութեամբ պատմում է ժողովուրդներն այն նպատակով ստեղծագործութիւնները, որոնք շատ անգամ անաղծ լի- ներով գուցէ մի ուրիշին անհետա- րբերել են սեփական աւելցողու- թիւն երեւակին, Այսպէս, օրինակ, պատմում է Խորենացու արձանագրած աւանդները Հայկազան հարստու- թեան անդադրական ժամանակների վերաբերելը, որդեւորված խոսում է տիտանական հրաշալի գործութիւնների մասին, միւսմտին ժամանակ տանում է

ընթերցողի միտքը դեպի այն կողմը, ուր հայկական են դասուում այդ աւա- անքների ուղղութիւնը, միտքը, յարա- բերութիւնը դեպի ժամանակը և անց- քերը: Մեզ շատ դիւր եկաւ մանաւ առջ- Անիի հովտի եկեղեցու հետ կապված աւանդութիւնը, որ հեղինակը պատ- մում է մի գեղարարական փափուկ ուսով, Փոյթի չէ, եթէ այդ աւանդու- թիւնը բոլորովին նման չէ միւր լաւ- ներին, մեր իրաւուք չունենք կար- ձել թէ գաւառագործութիւնն չէ, աւա- րութիւնները բազմազան են զանազան կողմերի ժողովուրդների բերանում: Աւանդութիւնների հոգին, զուարթու- թիւնը միանմանութեան բացակայու- թեան մէջն է, Պ. Պոտոսո անգամ ըզ- քանում ամ պատմում է այդ աւանդու- թիւնը, որ կարծես դա իր մարմնի սե- փականութիւնն է, որ այնքան քաղց- րաւորի ունի, այնքան ընտանի սեր է պարունակում իր մէջ: Ահա մի ան- կողմնապաճ պատմիչի յատկութիւն- ները:

Առեցնել որ կովկասն է երբեք մեծ հատորների նիւթը: Ենթե կարծում որ ուսաց տիրապետութիւնը հա- տատելու ժամանակամիջոցն տեղի ու- նեցած որ եւ է անցը մուսացութեան տրված լինի, Մասնաւորապէս աւատ են Կարաբաղի մասին տեղեկութիւն- ները Պետրոս Մեծի ժամանակներից սկսած, Կարաբաղի խաների գործա- դութիւնները, ժողովրդի ձգտումները, պատերազմական գործերը բաւական ընդարձակ տեղ են բռնում: Մուսա- վաճ են միայն Կարաբաղի հայ մէկը- ները, մեր նոր պատմութեան այդ դե- մագոգի եւ կիսամանկ գործիչները, որոնց մասին շատ բան գրվել է և դեռ պիտի գրվի, մինչեւ որ խելութիւնը չը պարզվի միանգամայն, իրաւ է, Պ. Պոտոսո տեղ տեղ յիշում է մէկըներին, բայց յիշում է ինչպէս երկրորդական լինելով տեղ ժողովուրդականների ա- նունները, ինչպիսի վերագրել այդ. Հե- ղինակը բան թաղացող չէ, եթէ ոչ թաղացնող շատ բան կան, հինք նորս իսկ Արշակունյի եւ Բաքարաւորի թա- քաւորների մեծագործութիւնները ու պատմութիւնները, իսկ մեկըներն գործերը՝ ինչու. մուսացել է հեղե- նակը:

Գնահատելի է մանաւանդ հեղինա- կի սերը դեպի անձնագրէ եւ ընդհա- նուր չափերին նուրիված գործիչները, ինչ աղբար իր լինելի գրանք, ինչ որ գաղտնի են թողել պատմութեան ա- ուսը, ինչ որ շատերը բաւութիւն են համարել անորոյ խոսքերով ու կիսատ աննարկներով խոստովանել, Պ. Պոտոսո պարզում է որ մեծ անեղծութեամբ, Ուղիղի եւ անգործ պայմաններում է նա իշխան Մաղաթովին, ընթերցողը պարզ տեսնում է այդ հայազգի հայկաւոր հերոսին խորագրների (նեղութիւն- ների) գոճ գաւառ, տեսնում է նրան պատերազմի դաշտին սուրը ձեւին զօրք փարկին եւ մի նոյն ժամանակ ընկճված այն մտքի տակ, թէ որպէս աղաւթի իր վրայ բարդած անուր զըր- պատուութիւնները:

Մի տեղ հեղինակն ասում է թէ Շու- չիի մէջ թմբակահարութեամբ իշխանու- թիւնը հրաւիրում էր ժողովուրդը դանդաղանք բանալ Մաղաթովի դէմ: Նրա յարեկարմ մեծ, զօրեղ մարդ էր — կովկասի գլխաւոր հրամանատար կոմս Պապեւիչը, նա էր անխառն ու ան- պարտքի հերոսը, որ հայկապան քա- յերով արքան առաւ էր փաղը, չուտով խորտակի թէ բարձրագոյն իշխանու- թեան և թէ ժողովրդի ալիք առաւ, եւ հեղինակը չը թաղացնելով որ Մա- րաթովի մահաւորի տեղաբնիկան պատճառները մէկն էլ այդ հայա- ժանքն էր, դալին է արդարացնել նրան գէթ պատմութեան, ապագայ սերնդի աւաճը: Նոյն կոմս Պապեւիչն էր, որ հետագայից Երեւանից Նախնապետին դնելով կրտսերի կրտսերի իշխանու- թեան հրաւիրում էր ժողովուրդը դանդաղանք բանալ Մաղաթովի դէմ: Նրա յարեկարմ մեծ, զօրեղ մարդ էր — կովկասի գլխաւոր հրամանատար կոմս Պապեւիչը, նա էր անխառն ու ան- պարտքի հերոսը, որ հայկապան քա- յերով արքան առաւ էր փաղը, չուտով խորտակի թէ բարձրագոյն իշխանու- թեան և թէ ժողովրդի ալիք առաւ, եւ հեղ

